

Szabó Barna: A regionális integrációk fejlődési lépcsőfokai az Európai Unió tükrében

Absztrakt

A II. világháborút követően mindinkább felerősödött a nemzetek feletti regionális együttműködések iránti igény, mely struktúrák az 1980-as, 1990-es évekre az egész világot behálózták. Ennek megfelelően a regionális integrációkban részt vevő tagállamok (így Magyarország) „bevételei hatóságainak” kompetenciájának súlypontja – elsősorban vám-, és adóharmonizáció, illetve közös vám-, és adópolitika tekintetében – az együttműködés minőségének megfelelően mindinkább közösségi szintre orientálódott.

A regionális integráció fejlődési szintjeinek vizsgálata azonban koránt sem egyszerű feladat, mivel – beleértve a globális integrációt (globalizációt) is – viszonylag új jelenség, ezért mindenki által elfogadott tudományos definiálása még napjainkra sem zárult le. A regionális integráció fejlődésének széles körben elfogadott szintjeit Balassa Béla publikálta először 1961-ben. Az azóta eltelt több mint fél évszázad során azonban új struktúrák jelentek meg, és a fejlődési lépcsőfokok képzésénél ismérvként használt „tényezők” szabad áramlásának értelmezése is eltér az egyes szerzők műveiben.

A fentiekre való figyelemmel e tanulmányom célja a regionális integráció általam definiált munkafogalmának ismertetésén túl fejlődési lépcsőfokainak ismertetése az Európai Unió integrációjának tükrében, különös figyelemmel Balassa Béla által meghatározott szintekre, kiegészítve azokat az azóta eltelt időszak során kifejlődött további struktúrákkal. Kísérletet tettem továbbá az integrációs szinteket meghatározó ismérvek – első sorban a négy szabadság (áru, szolgáltatás, tőke, munkaerő) áramlásának – általam feldolgozott szakirodalmakban tapasztalt különbözőségeinek értelmezésére, és egy további – „ötödik” (egyéb gazdasági és nem gazdasági) – szabadsággal történő kiegészítésére.

Abstract

After World War II, the increasing demand for regional cooperation standing above nations contributed to the emergence of such structures, which, by the 1980's and 1990's, became common throughout the world. Accordingly, in line with the quality of cooperation, the competency of “revenue administrations” of member states (including Hungary) participating in such regional integrations shifted towards a community level orientation, primarily in terms of harmonization of customs and taxes, but also manifesting in a common customs- and tax policy.

However, analysis of development stages of regional integration is not as simple as it looks. As regional and global integration (globalization) is a relatively new phenomenon, a scientific definition thereof accepted by everyone is still not complete. The widely accepted development stages of regional integration were first published by Béla Balassa in 1961. More than half a century later though, we are facing new structures, and interpretation of free flow of the “factors” used as characteristics of development stages also varies from author to author.

Considering the above, this writing aims to introduce my working definition of regional integration and to explore the development stages thereof in the context of integration of the European Union, in particular the levels defined by Béla Balassa,

supplemented by the new structures evolved since his study. Furthermore, I attempted to interpret the differences I found in the references below regarding the characteristics defining these integration levels, mainly the flow of the four freedoms (goods, services, capital and workforce), and to supplement those with a "fifth" (economic and non-economic) freedom.

1. Bevezetés

A világgazdaság fejlődése az elmúlt fél évszázadban minőségileg új szakaszba lépett, melynek alapját a globális, és regionális dimenziókban is értelmezhető integrációs folyamatok képezik. A globalizálódó világgazdaság változásai hatására a hagyományos közgazdasági kategóriák tartalma, a gazdaság működési törvényszerűségei, és mechanizmusai módosulnak, oly annyira, hogy „kopernikuszi fordulatról” beszélhetünk,⁶³⁶ ugyanis a változások hatására a világgazdasági folyamatokat leginkább kölcsönös függéssel, a források és a piacok globalizálódásával, a transznacionális vállalati együttműködés kibővülésével és a világgazdasági kapcsolatok globális intézményi szabályozására tett kísérletekkel lehet leírni. Az új világgazdasági struktúrák lehetőséget, és egyben kihívásokat jelentenek az egyes országok számára, hiszen a fejlettségük is szorosan, és kölcsönösen függ a globális világgazdaságba történő integrációtól.⁶³⁷

Magyarország esetében sem más a helyzet. A „keleti blokk” felbomlását megelőzően a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (továbbiakban: KGST); és az Európai Gazdasági Közösségek, majd az Európai Közösségek (melyeket ma Európai Unióként ismerünk) közötti kapcsolatokat a kölcsönös el nem ismerés jellemezte. Hazánk ezzel szemben – elsőként a volt szocialista országok között – már az 1980-as évek elejétől lépéseket tett a nyugati integráció felé, amely eredményeképpen 1988-ban kötötte meg az Európai Közösségekkel az ún. kereskedelmi és együttműködési egyezményt, amely alapján más ipari államokkal – pl. az Amerikai Egyesült Államokkal, és Japánnal – megegyező bánásmódban részesült, kikerülve ezzel a diszkriminatív rendszerből. Nem sokkal később, a KGST – 1991-ben bekövetkezett – megszűnését követően volt tagállamai között számos kétoldalú szabadkereskedelmi szerződés jött létre, melyek megkötését részben a korábbi kereskedelmi kapcsolatok szétesése nyomán keletkezett űr kitöltése, részben pedig az Európai Unióhoz történő csatlakozásra való felkészülés motiválta. Az első ilyen megállapodás a Közép-európai Szabadkereskedelmi Megállapodás (CEFTA) volt, ami – történelmi hagyományaira való figyelemmel visegrádi országoknak nevezett – Csehszlovákia (később: Csehország, és Szlovákia), Lengyelország, illetve Magyarország között jött létre, és 1993-ban lépett hatályba.⁶³⁸ Hazánk hosszú gazdasági-politikai tárgyalások, folyamatok végeredményeként 2004. május 1. napjával vált az Európai Unió tagállamává, amellyel aktív résztvevője lett Európa II. világháborút követően kibontakozó, önkéntes alapon nyugvó regionális integrációs fejlődésének.

⁶³⁶INOTAI András: *A működő tőke a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1989.

⁶³⁷PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. pp. 13-14.

⁶³⁸PALÁNKAI: i. m. 2011. pp. 63, 66-67.

Annak ellenére, hogy a II. világháborút követően mindinkább felerősödött a nemzetek feletti regionális együttműködések iránti igény, amelyek az 1980-as, 1990-es évekre az egész világot behálózták,⁶³⁹ a regionális integráció fejlődésének vizsgálata koránt sem egyszerű feladat, ugyanis a globalizáció – értve alatta a globális, és regionális integrációt – viszonylag új jelenség, ezért mindenki által elfogadott tudományos definiálása még napjainkra sem zárult le. A regionális integrációk típusait (fejlődési lépcsőfokait) először a magyar származású közgazdász professzor Balassa Béla (1928. április 6.-1991. május 10.) definiálta a „The Theory of Economic Integration” című művében, 1961-ben. Kisebb-nagyobb kiegészítésekkel ugyan, de ezek a kategóriák jelennek meg napjainkban is a témával foglalkozó szakirodalmakban.

Tanulmányom célja a regionális integráció általam definiált munkafogalmának ismertetésén túl, a fejlődési lépcsőfokainak ismertetése az Európai Unió integrációjának tükrében, különös figyelemmel Balassa Béla által meghatározott szintekre, kiegészítve azokat az azóta eltelt több mint fél évszázad során kifejlődött további struktúrákkal. Kísérletet tettem továbbá az integrációs szinteket meghatározó ismérvek – első sorban a négy szabadság (áru, szolgáltatás, tőke, munkaerő) áramlásának – általam feldolgozott szakirodalmakban tapasztalt különbözőségeinek értelmezésére, és egy további – „ötödik” (egyéb gazdasági és nem gazdasági) – szabadsággal történő kiegészítésére.

A téma aktualitását abban látom, hogy a regionális integrációkban részt vevő tagállamok (így Magyarország) „bevételi hatóságainak” kompetenciájának súlypontja – elsősorban vám-, és adóharmonizáció, illetve közös vám-, és adópolitika formájában – az együttműködés minőségének megfelelően mindinkább közösségi szintre orientálódik.

2. A regionális integráció munkadefiníciója

Amennyiben a regionális integráció munkadefiníciójához, azaz egy olyan fogalomhoz szeretnénk közelebb jutni, amely e tanulmány célkitűzéseit szem előtt tartva határozza meg a jelenség releváns tartalmát, véleményem szerint az általános integráció meghatározásából, illetve a globalizáció fogalmából szükséges kiindulni az alábbiak szerint:

2.1. A regionális integráció munkadefiníciójának levezetése az általános-, és a gazdasági integráció fogalmából

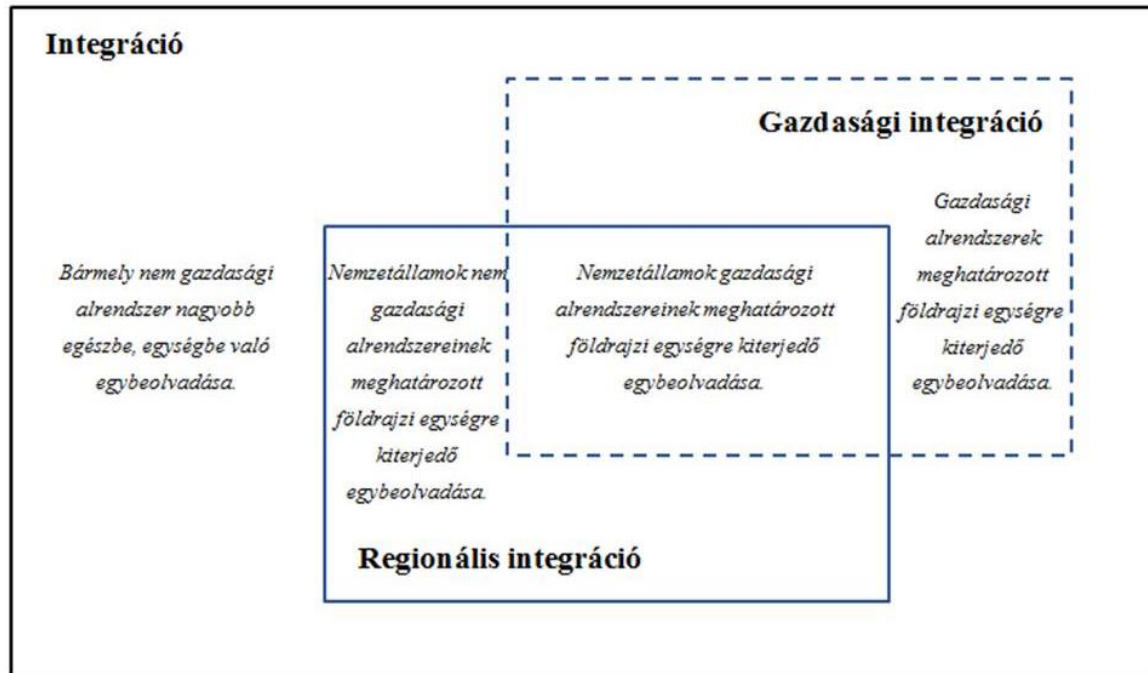
A Magyar értelmező kéziszótár szerint az *integráció* nem más, mint különböző részeknek valamely nagyobb egészbe, egységbe való beilleszkedése, beolvadása, egyesülése.⁶⁴⁰ E meghatározásból kitűnik, hogy az integráció általános fogalom, vonatkoztatható bármely gazdasági, és más – pl. természeti, társadalmi, tudományos, stb. – részek, és egészek viszonyára. Ennek megfelelően *gazdasági integráció* két vagy több gazdasági egység egyesülése egy bizonyos egészbe.⁶⁴¹

⁶³⁹ JANOVICS Ákos: *Földünk nagy regionális integrációi*. 2019. (letöltve: 2019. június 12-én) <http://uniospalyazat.uw.hu/Publications/Regions.pdf> p. 20.

⁶⁴⁰ JUHÁSZ József et al. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár I. kötet*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1992. p. 596.

⁶⁴¹ PERROUX, Francosi: *L'Europe sans rivages*. Paris, Press Universitaires de France. 1954. p. 419.

1. sz. ábra: az integráció, a gazdasági integráció, és a regionális integráció fogalmainak elhatárolása⁶⁴²

Az általam feldolgozott szakirodalmak azonban az integrációt, a gazdasági integrációt, és a *regionális integrációt* sok esetben nem határolják el élesen egymástól, és gyakran szinonim fogalmakként használják. Véleményem szerint azonban érdemes különbséget tenni:

1. integráció, mint általános fogalom – mely kiterjedhet bármely gazdasági, és más alrendszerek nagyobb egészbe, egységbe való beilleszkedésére, beolvadására, egyesülésére (továbbiakban: egybeolvadására);
2. gazdasági integráció, mint a gazdasági alrendszerek egybeolvadása; és
3. regionális integráció, mint *nemzetállamok gazdasági, és más alrendszereinek meghatározott földrajzi egységegre kiterjedő egybeolvadása* között.

A fentiek alapján tehát – mint ahogyan az 1. számú ábrán is látható – a gazdasági, és a regionális integráció részhalmazai az általános értelemben vett integrációnak. A *regionális integráció* (pl. Európai Unió) *részben gazdasági, részben más, más pl. társadalmi, politikai, kulturális rendszerek regionális, azaz meghatározott földrajzi egységegre kiterjedő integrációja, amelynek alanyai elsősorban a nemzetállamok.* A gazdasági integrációnak ezzel szemben kizárólag gazdasági dimenziója van, és a nemzetállamok mellett alanya lehet valamennyi gazdasági szereplő (pl. transznacionális vállalatok is).

2.2. A regionális integráció munkadefiníciójának levezetése a globalizáció fogalmából

Habár a globalizáció mindenki által elfogadott tudományos definiálása még napjainkra sem zárult le,⁶⁴³ egyre szélesebb körben alakult ki egyetértés a tekintetben, hogy a globalizáció nem más, mint globális integráció, amely regionális integrációkkal

⁶⁴²JUHÁSZ et al.: i. m. 1992. p. 596. és PERROUX: i. m. 1954. p. 419. alapján saját koncepció

⁶⁴³CSÉFALVAY Zoltán: *Globalizáció 1.0.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2004. p. 66.

struktúrállódik.⁶⁴⁴ Ebből számomra az következik, hogy a globalizáció fogalmából a regionális integráció is levezethető.

A rendelkezésekre álló szakirodalmak feldolgozása során az alábbi öt releváns ismerv kiemelését tartottam szükségesnek a globalizáció munkadefiníciójának meghatározása kapcsán:

1. A globalizáció tudományos meghatározásai világos különbséget tesznek a globalitás, mint állapot; a globalizáció, mint folyamat; és a globalizmus, mint ideológia között.⁶⁴⁵
2. A globalizáció komplex fogalom, nem csak gazdasági, hanem társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak.⁶⁴⁶
3. A globalizáció a földrajzi helyek szerepének értékelésével ad új látásmódot a hétköznapi meghatározásokhoz képest.⁶⁴⁷
4. A globalizáció tartalma: globális integráció, mely regionális integrációkkal struktúrállódik.⁶⁴⁸ A globalizáció tudományos definíciói tehát a helyi, lokális szintű átalakulásokat is épp úgy a jelenség részének tekintik, mint a globális szinten jelentkező változásokat.⁶⁴⁹ Fontos továbbá kiemelni, hogy napjaink regionális integrációs folyamatai – szemben a történelmi, birodalomépítő integrációkkal – önkéntes alapon jönnek létre.⁶⁵⁰
5. A globalizációnak mozgatóerőt – többek között – a technikai fejlődés biztosít,⁶⁵¹ és ezen belül is véleményem szerint első sorban az információtechnológia fejlődése. Az információtechnológiai fejlődés – mint a globalizációt előmozdító technikai fejlődés egyik dimenziója – a globalizációt a telekommunikáció, a számítógépek, és az információ áramlása révén mozdítja elő, és teszi lehetővé az adatok és folyamatok elemzését.⁶⁵²

A fentiek alapján tehát álláspontom szerint *a globalizáció gazdasági és más jelenségek, folyamatok földrajzi alapú, önkéntesen létrehozott, regionális struktúrával rendelkező globális integrációja – amelyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé –, illetve az ezekkel kapcsolatos ideológiák összessége.*

Amennyiben a globalizációnak e munkadefinícióját elfogadjuk, és abból szeretnénk levezetni a regionális integráció fogalmát, megállapítható, hogy:

⁶⁴⁴PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. p. 9.

⁶⁴⁵BECK, Ulrich: *Was ist Globalisierung?* Suhrkamp. Frankfurt, 1997. p. 26.

⁶⁴⁶BILTON, Tony et al.: *Introductory Sociology*. London, Macmillan. 1996. p. 660., CSÉFALVAI i. m. 2004. p. 66., DOLLAR, David: *Globalization, Inequal, and Povertry since 1980*. s.n.: Development Resarch Group, World Bank. 2001. p. 2., HELD, David et al.: *Global Transformations*. Politics, Economics and Culture. In *Acta Sociologica* 2000. 1999. 43 (3) pp. 271-273., SIMAI Mihály: *A globalizáció főbb tendenciái és kérdőjelei a XX. század végén*. In *Tudományos közlemények*, 2000. (1), pp. 9-18., WOLF Martin: *Why Globalization Works*. New Haen, Yale University Press. 2005. p.19.

⁶⁴⁷CSÉFALVAI: i. m. 2004. p. 65.

⁶⁴⁸ESZE Magdolna et al.: *Integrálódó Európa*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó. Budapest, 2009. p. 13., PALÁNKAI: i. m. 2011. p. 9,14,29.

⁶⁴⁹CSÉFALVAY: i. m. 2004. p. 65.

⁶⁵⁰ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: *Európa utazása – Integrációtörténet*. Európáinet. Gondolat Kiadó. Budapest, 2009. p. 18.), PALÁNKAI i. m. 2011. p. 9.

⁶⁵¹CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2017. p. 145,148., WOLF i. m. 2005. p. 19.

⁶⁵²SIMAI: i. m. 2000. p. 13.

1. A globalizáció és a regionális integráció egymással összefüggő jelenségek. A regionális integráció nem más, mint a globalizáció, vagyis a globális integráció helyi struktúrája.
2. A regionális integráció nemzetállamok között, önkéntes alapon, elsősorban – de mint ahogyan a 4. pontban is látni fogjuk, nem kizárólag – gazdasági érdekből jön létre, szemben a történelmi időkben tapasztalt birodalomépítő hódításokkal.
3. A regionális integrációnak is – tekintettel arra, hogy a globális integráció helyi struktúrája – mozgóerőt a technikai, ezen belül is elsősorban az információtechnológiai fejlődés biztosít.
4. A 2.1. fejezetben ismertetett általános-, és gazdasági integrációból levezetett regionális integráció fogalmán-, valamint a globalizáció munkafogalmán keresztül az is megállapítható, hogy a regionális integráció komplex jelenség, nem csak gazdasági, hanem más pl. társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak.

A fentiek alapján tehát *a regionális integráció a globális integráció olyan meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok között, önkéntes alapon létrejött gazdasági, és más dimenzióval rendelkező struktúrája, amelyet a technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés tesz lehetővé.*

Természetesen a globalizáció, és a regionális integráció tudományos alapú definiálása során más fogalmak is alkothatók, amelyek megfelelnek a modern globalizációs, és regionális integrációs meghatározások tartalmi követelményeinek, illetve túl is mutathatnak azokon. Álláspontom szerint azonban a fenti fogalom a regionális integráció lépcsőfokainak vizsgálata során is hasznos munkadefiníció lehet figyelemmel arra, hogy összhangban áll a napjainkban széles körben elfogadott globalizációs elméletekkel (a globalizáció regionális struktúrája), valamint tartalmazza a fejlődésük főbb jellemzőit (meghatározott földrajzi egységre kiterjedő, nemzetállamok közötti, önkéntes alapú), célját (gazdasági, és nem gazdasági integráció), és mozgóerejét (technikai, elsősorban információtechnológiai fejlődés).

3. A regionális integrációk megjelenés formái

Az egyes nemzetgazdaságok közötti regionális integrációk megjelenési formái különbözőek lehetnek, attól függően, hogy milyen céllal hozták azokat létre. Típusainak meghatározása ezért nem csak csoportképzést, hanem egyben fejlődési lépcsőfokok meghatározását is jelenti, amelyeken a magasabb integrációt megcélzó országcsoportok – ha nem is maradéktalanul – a legtöbb esetben keresztülmennek.⁶⁵³

A fent nevezett lépcsőfokokat először Balassa Béla vázolta fel az 1961-ben publikált „The Theory of Economic Integration” című, azóta klasszikussá vált, sokat hivatkozott, és számos kiadást megélt művében. Kisebb-nagyobb kiegészítésekkel ugyan, de ezek a kategóriák jelennek meg napjainkban is a témával foglalkozó szakirodalmakban.

⁶⁵³ MÉSZÁROS Ádám: *Regionális integrációk a világgazdaságban*. In: BLAHÓ András et al.: *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2007. pp. 251-279.

3.1. A regionális integráció fejlődési lépcsőfokai Balassa Béla munkájában

Balassa Béla a „The Theory of Economic Integration” című munkájában az alábbi integrációs lépcsőfokokat különböztetett meg:⁶⁵⁴

1. *Szabadkereskedelmi terület* (free-trade area), amelyben a tagállamok egymás között a vámokat, illetve a mennyiségi korlátokat megszüntetik, azonban nem közösségi országokkal szemben mindenki a saját vámtarifáit alkalmazza.
2. *Vámuniót* (customs union), amely a szabadkereskedelmi területhez képest annyival egészül ki, hogy az áruk közösségen belüli szabad áramlása érdekében a tagállamok egységes vámot alkalmaznak harmadik országgal szemben.
3. *Közöspiacot* (common market), amelyben nem csak az áruk kereskedelmének, hanem valamennyi „tényező” szabad áramlását akadályozó korlátokat is megszüntetik.
4. *Gazdasági uniót* (economic union), ami abban különbözik a közös piactól, hogy az áruk, és a „tényezők” szabad áramlását akadályozó korlátozások felszámolása mellett a nemzeti gazdasági politikák harmonizálásával kívánják megszüntetni a tagállamok közötti diszkriminációt, és különbözőségeket.
5. *Kiterjesztett, vagy teljes gazdasági uniót* (complete or total economic integration), amelynek előfeltétele a monetáris, a költségvetési, a szociális, és a regionális politikák egyesítése, valamint olyan nemzetek felett álló szupranacionális hatóság létrehozása, melynek döntései kötelezők a tagállamok számára. A más szakirodalmak⁶⁵⁵ ezt az integráció típusát *politikai uniónak* nevezik.

Szükségesnek tartom azonban megjegyezni, hogy a fent ismertetett csoportosítás elsősorban elemzési célokat szolgálnak. A gyakorlatban sok átmeneti, és kevert alakzatok is létrejöhetnek, mi több – mint ahogyan a 3.3. fejezetben, illetve a 2. számú ábrán is látni fogjuk – az Európai Unió integrációjának fejlődése sem pontosan ezek mentén alakult.⁶⁵⁶

3.2. A regionális integráció további, integrációs gyakorlat által indukált lépcsőfokai

Az egyes regionális integrációk hivatalos elnevezései ugyan többnyire utalnak az egyesítési folyamatban elért fokozatokra, azonban a tagállamok között kötött szerződések sokkal árnyaltabb struktúrákat hozhatnak létre, mint a szakirodalmi definíciók.⁶⁵⁷ Ezeknek a gyakorlat – és azon belül is legfőképp az Európai Unió integrációjának fejlődése – által produkált, és Balassa Béla által még nem, vagy más módon kategorizált struktúráknak az alábbi főbb típusai ismertek az általam feldolgozott a szakirodalmakban:

⁶⁵⁴BALASSA Béla: *The Theory of Economic Integration*. Homewood, Illinois, Richard D. Irwin, Inc. 1961. p. 2.

⁶⁵⁵pl.: ESZE et al.: i. m. 2009. p. 20., TÓTH József (szerk.): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2010. (Digitális kiadvány, 2016.) p. 7., 6., 3.

⁶⁵⁶SIMAI Mihály: *Globalizáció és regionális együttműködés a XXI. század elején*. In: BALHÓ András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2003. p. 56.

⁶⁵⁷ERDŐSI Tibor: *Mekkora lehet nálunk a fenntartható gazdasági növekedés üteme?* I-II. rész. In: *Közgazdasági szemle*, 2004. (5-6) pp. 389-414., 530-559.

3.2.1. Preferenciális övezet

A GATT 1948-as megalakulását követően 2000-ig 214 regionális kereskedelmi egyezményt kötöttek a világgazdaságban. A ténylegesen működő együttműködések száma azonban 2000-ben mindössze csak 134 volt. Nagy részük kudarcot vallott, megszüntették tevékenységüket, vagy felbomlottak,⁶⁵⁸ és a működőképes struktúrák integrációs fejlődési lépcsőfokuk sem érte el sok esetben a szabadkereskedelmi területek szintjét. Több szerző⁶⁵⁹ ezért indokoltnak látta egy újabb fogalomnak, a preferenciális övezetnek a bevezetését. Ebben az együttműködési formában a tagállamok nem szüntetik meg ugyan teljes-körüen az egymás közötti vámokat, illetve a mennyiségi korlátokat, mindössze a termékek egy része tekintetében nyújtanak vám, és kereskedelmi kedvezményeket – preferenciákat – egymásnak. Ennek célja az 1970-es évek óta inkább az egyoldalú előnyök biztosítása volt, és ez az integrációs megoldás a gazdasági segítségnyújtás egyik formájává vált.

3.2.2. Egységes piac

További kiigazítások váltak szükségessé a közös piac tekintetében is, ugyanis annak megvalósítása nem feltétlenül jelenti a – Balassa Béla által tényezőknél nevezett – szabadságok akadálymentes áramlását, mivel ezek útjában állhatnak nem vámjellegű pl.: fizikai (határellenőrzés), technikai (jogszabályok, szabványok, előírások), és pénzügyi (adózási szabályok) korlátok.⁶⁶⁰ Erre világított rá az 1970-es évek elejére kibontakozó gazdasági válság is, amely felhívta a figyelmet az Európai Közösségek közös piacának hiányosságaira, hiszen a kormányok belső nehézségeiket gyakran nem vám jellegű eszközökkel, az integrációs partnerek rovására igyekeztek kezelni. Ennek megelőzése érdekében döntöttek az Európai Közösségek állam- és kormányfőinek 1985. júniusi milánói csúcsértekezletén a Fehér könyv elfogadásáról, amely mintegy 300 konkrét feladatot tűzött ki egy úgynevezett *egységes piac* megvalósítása céljából. Az egységes piac terve, ha nem is az eredetileg meghatározott menetrend szerint, és nem maradéktalanul, de a kitűzött határidőig, 1992. december 31. napjáig megvalósult.⁶⁶¹

3.2.3. Monetáris unió

Balassa Béla csoportosításban a monetáris politika egyesítése, mint a teljes gazdasági unió – más terminológia szerint politikai unió – egyik előfeltételeként jelenik meg. Ezzel szemben az Európai Közösségek, illetve az Európai Unió integrációjának gyakorlatában a monetáris, és a gazdasági unió létrehozásának szándéka egy időben jelentkezett.

A korábban már említett 1970-es évek elején kibontakozó gazdasági válság rámutatott arra, hogy a kedvezőtlen árfolyamfluktuációk is hátráltathatják a piacok további integrációjának fejlődését, ami az egységes piac megvalósulását úgyszintén kérdésessé teheti. Ennek orvoslása céljából a hannoveri csúcsértekezleten hoztak döntést arról, hogy alakuljon bizottság a gazdasági, és monetáris unió létrehozásának programját kidolgozó javaslat elkészítésére, amelyet az Európai Bizottság akkori elnöke Jacques Delors készített el 1989-re. A Delors-tervként ismertté vált javaslat több lépcsőben megvalósult eredményeképpen a Gazdasági és Monetáris Unió 1999. január

⁶⁵⁸PALÁNKAI: i. m. 2011. p. 41.

⁶⁵⁹PI.: ESZE et al.: i. m. 2009. p. 19., MÉSZÁROS: i. m. 2007. p. 251.

⁶⁶⁰MÉSZÁROS: i. m. 2007. p. 251.

⁶⁶¹PALÁNKAI: i. m. 2011. p. 52,56.

1. napján kezdte meg működését, és 2002 közepére vezették be teljes-körüen a közös valutát az eurót.⁶⁶²

A monetáris unió kapcsán szükségesnek tartom kiemelni, hogy az általam feldolgozott publikációk egy része az Európai Közösségek, illetve az Európai Unió gyakorlatának megfelelően jellemzően a monetáris uniót a gazdasági unióval közös fogalomként,⁶⁶³ vagy mint a gazdasági unió egyik speciális formájaként⁶⁶⁴ említik, amennyiben a tagállamok közös valutát is bevezetnek. Más források azonban a monetáris uniót mint önálló, további alcsoportokra bontható struktúra vizsgálják és nagyobb hangsúlyt fektetnek az Európai Közösségeken, illetve az Európai Unió kívüli más regionális integrációs törekvésekre.

Ez utóbbi nézőpont szerint⁶⁶⁵ a monetáris unió feltételezi az autonóm monetáris politikák feladását, amit sokan a csatlakozás egyik legjelentősebb költségének tekintik. Azokat a tényezőket, amelyek mégis arra motiválják a résztvevő országokat, hogy monetáris uniót hozzanak létre, az alábbiakban foglalható össze:

1. A valutaárfolyamok egymással szemben történő teljes, és visszavonhatatlan rögzítése, amely kapcsán sor kerülhet közös valuta bevezetésére is.
2. A fizetési mérlegek stabilitása érdekében monetáris tartalékalapok létrehozása.
3. A tagországok valutáinak teljes mértékű szabad átváltása, a tőke akadálytalan áramlása mellett.
4. A pénzügyi és gazdaságpolitikák koordinálása.

A fenti – elsősorban az árfolyamstabilitáshoz köthető – motívumok alapján a monetáris uniók további három nagy csoportra bonthatók.⁶⁶⁶

1. *eurozónára*, melyben a résztvevő tagállamok saját gazdasági erejükre alapozva, multilaterális megegyezések keretén belül cserélik le nemzeti valutájukat, egy közös valutára az euróra;
2. *külső horgonyvalutát alkalmazó unióra*, ahol a horgonyvalutát az árfolyamstabilitás fenntartása, vagy a nemzetközi kereskedelmi alkupozíció erősítése céljából alkalmazzák, így akár a nemzeti fizetőeszköz megtartása mellett a horgonyvaluta is hivatalos pénznemmé válhat; valamint
3. *egyoldalú – más néven unilaterális – monetáris unióra*, amit jellemzően a nemzeti hiperinflációval küzdő országok választanak az árfolyamstabilitás megvalósítása érdekében.

Az egyoldalú monetáris uniónak két kategóriája határozható meg:

1. *valutatanács*, amikor az adott állam egy értékálló kulcsvalutához rögzíti a hazai fizetőeszközt, és annyi devizatartalékot halmoz fel, amennyivel folyamatosan garantálni tudja a teljes rögzítés melletti átválthatóságot, és

⁶⁶²WISNIEWSKI Anna: *A gazdasági és monetáris uniós csatlakozás makrogazdasági feltételrendszerének vizsgálata a négy visegrádi ország példáján keresztül*. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2008. p. 33,46.

⁶⁶³Pl.: KENGYEL Ákos – PALÁNKAI Tibor: *A gazdasági integráció fejlődési szakaszai*. Az EU-országok makrogazdasági helyzetének alakulása. In: BALHÓ András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2004. p. 144., ESZE et al. i. m. 2009. pp. 22-23.

⁶⁶⁴Pl.: MÉSZÁROS: i. m. 2007. p. 252., PALÁNKAI i. m. 2011. p. 39.

⁶⁶⁵BENCZES István: *A regionális monetáris integráció néhány elméleti kérdése*. In: PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. pp. 174-175.

⁶⁶⁶KUTASI Gábor: *Monetáris uniók elemei a regionális integrációkban*. In: PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. pp. 201-203.

2. *dollarizáció*, amely során a magánszektor úgy reagál a nemzeti fizetőeszköz értékének gyors romlására, hogy – ha lehetőség nyílik rá – külföldi valutával helyettesíti azt. Kis, és nyitott gazdaságok esetében azonban ez a jelenség hiperinfláció hiányában is tapasztalható. Jó példa erre, amikor közép-európai országok nagyobb kereskedelmi-vendéglátó egységeiben az euróval való fizetés is elfogadott.

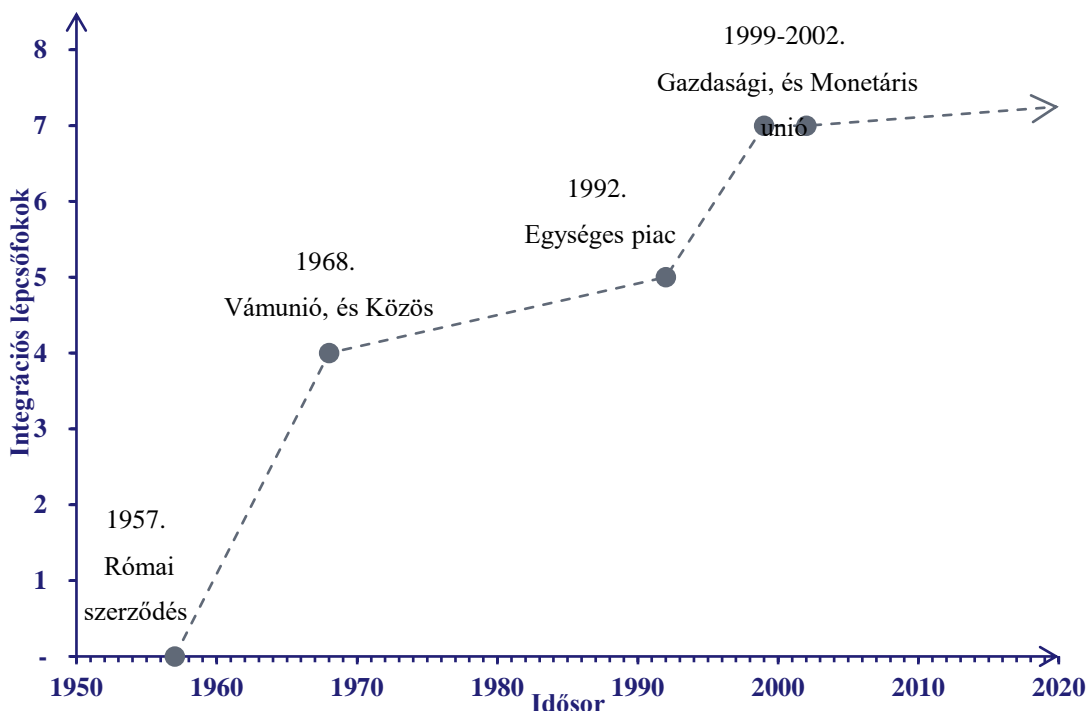
A valutatanáccsal, és a dollarizációval kapcsolatban érdemes megjegyezni azt, hogy ezeket a struktúrákat azért tekinthetjük kvázi monetáris integrációnak, mivel – hasonlóan az eurozónához, és a külső horgonyvaluta alkalmazásához – az abban résztvevő országok a pénzügyi önállóságukról mondanak le.

3.3. Az Európai Unió integrációjának fejlődése

Mint ahogyan korábban, itt is hangsúlyozom, hogy a 3.1. és a 3.2. fejezetekben ismertetett integrációs lépcsőfokok elsősorban elemzési célokat szolgálnak. Jelenleg a világgazdaság regionális együttműködései közül az Európai Unió áll a legmagasabb szinten, és annak fejlődése illeszkedik legjobban – ha nem is mindenben megegyezően – az elméleti kategóriákhoz.

Az alábbiakban az Európai Unió integrációjának fejlődéséről szeretnék egy rövid összefoglalót bemutatni (2. számú ábra):

2. sz. ábra: Az Európai Unió integrációjának fejlődése⁶⁶⁷⁶⁶⁸

⁶⁶⁷PALÁNKAI: i. m. 2011. pp. 50-62. alapján saját szerkesztés

⁶⁶⁸ Az integrációs lépcsőfokok sorszámai: 1.: preferenciális övezet, 2.: szabadkereskedelmi terület, 3.: vámunió, 4.: közös piac 5.: egységes piac, 6.: gazdasági unió, 7.: monetáris unió, 8.: politikai unió

Költők, írók, filozófusok már a középkorban is álmodtak az európai egyesülésről. Victor Hugo 1849-ben az Európai Egyesült Államok víziójáról írt, ami a XX. századig megmaradt a szellemi elit körében.⁶⁶⁹ A II. világháborút követően, 1946. szeptember 19. napján Churchill Zürichben tartott beszédében arról nyilatkozott, hogy Franciaország, és a Német Szövetségi Köztársaság vezetésével egy olyan uniót, Európai Egyesült Államokat kellene létrehozni, amihez minden csatlakozni kívánó állam beléphet.⁶⁷⁰

Az európai integráció gyakorlati megvalósulása szempontjából 1957. március 25. napján a római szerződés „hatok” (Franciaország, Német Szövetségi Köztársaság, Olaszország, és a Benelux államok) által történő aláírása történelmi fejleménynek bizonyult. E szerződés keretén belül valósult meg az *Európai Gazdasági Közösség*. Ez a közösség 1967-ben egyesült az ugyancsak „hatok” által létrehozott szénbányászat, és acéliparág közös irányítása, valamint az atomenergia békés felhasználása, és hasznosítása céljából létrehozott Európai Szén- és Acélközösséggel (Montánunió), illetve az Európai Atomenergia Közösséggel (EURATOM), majd Európai Közösségek néven folytatták tevékenységüket. 1993-ban az *Európai Közösségek* intézményrendszerei a mai néven ismert *Európai Unióvá* alakultak át. Az Európai Gazdasági Közösség fő célkitűzése az átfogó gazdasági integráció volt, ami 1958. január 1. napjától vámunió, és közös piac kialakításának keretén belül szándékoztak megvalósítani. A *vámunió, és ezzel egy időben a közös piac programja 1968. július 1. napjával* gyakorlatilag megvalósult.

A 3.2.2. fejezetben ismertetett kedvezőtlen integrációs folyamatokra történő reakció eredményeképpen – ha nem is maradéktalanul – 1992. december 31. napjára megvalósult az *egységes piac*, majd a 3.2.3. fejezetben ismertetett további elsősorban kedvezőtlen árfolyamfluktuációk kiküszöbölése céljából 1999. január 1. napján számlapénz-, majd 2002. január 1. napján készpénz formájában – a tagországok egy részében – bevezették az eurót, megvalósítva ezzel a *Gazdasági, és Monetáris Uniót*,⁶⁷¹ melyhez e sorok írásakor a 28 tagállamot számláló Európai Unió 19 országa tartozik.⁶⁷²

4. Az integrációs szinteket meghatározó ismérvek

4.1. Tényezők, szabadságok, termelési tényezők

Balassa Béla a regionális integráció lépcsőfokainak meghatározásakor a „tényezők” (factors) szabad áramlását elemezte. Más szerzők⁶⁷³ azonban a piaci integráció úgynevezett négy (alap)szabadságának (four freedoms), nevezetesen: az áruknak, a szolgáltatásoknak, a tőkének és a munkaerőnek a liberalizációját vizsgálják. Megint más szerzők⁶⁷⁴ e négy szabadságra – pontosabban ezek közül kettőre: a tőkére, és a munkaerőre – mint termelési tényezőkre hivatkoznak.

Álláspontom szerint a két fogalomrendszer, bár hasonló, mégsem teljesen ugyanaz. A termelési tényező *általános közgazdaságtani meghatározása* a gazdasági

⁶⁶⁹ HORVÁTH Jenő: *Az európai integráció története: 1945-2000*. In: BALHÓ András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2003. p. 67.

⁶⁷⁰ CZUCZAI Jenő – FICZERE Lajos (szerk.): *Európa A-tól Z-ig*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 1997. p. 3.

⁶⁷¹ PALÁNKAI i. m. 2011. pp. 50-62.

⁶⁷² Európai Bizottság (2019)

⁶⁷³ PL.: ARATÓ – KOLLER i. m. 2009. p. 22., HALMAI Péter: *Krisis és növekedés az Európai Unióban*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014. (Digitális kiadvány, 2016.) 2014. p. 2., 1.

⁶⁷⁴ PL.: PALÁNKAI i. m. 2011. p. 39., KENGYEL et al. i. m. 2004. p. 144.

erőforrásoknak, amely föld (vagy általánosságban természeti erőforrások), munka, illetve tőke formájába jelenhet meg.⁶⁷⁵ Napjaink közgazdászai a piacgazdaságok elemzésénél mindezek mellett a vállalkozót,⁶⁷⁶ illetve más tényezőt is, mint pl. az információt⁶⁷⁷ is figyelembe szokták venni. Ezzel szemben a négy szabadság az *integráció gazdaságtanának* a kompetenciájába tartozó kategória, annak ellenére, hogy két eleme: a tőke, és a munka termelési tényezőként is értékelhetők. Mint láthattuk a termelési tényezők skálája e két komponensen kívül más elemeket – földet, vállalkozót, stb. – is magába foglal, azonban az áru, és a szolgáltatás nem részei, hanem produktumai azoknak. Mindazonáltal szükséges azt is belátni, hogy – amennyiben elfogadjuk a 2.2. fejezetben definiált munkafogalmat – a regionális integráció komplex jelenség, nem csak gazdasági, hanem más pl. társadalmi, politikai kulturális dimenziói is vannak, ezért a négy szabadság – különös figyelemmel a munkaerő – szabad áramlásának fejlődésével párhuzamosan szükségszerűen bekövetkezik egy „ötödik szabadság” az egyéb gazdasági, és nem gazdasági tényezők bizonyos fokú liberalizációja is.

A fentiek alapján, figyelemmel arra, hogy az integráció gazdaságtanának fogalmi keretei speciálisabbak az általános közgazdaságtaniakhoz képest, és a regionális integráció is tárgykörébe tartozik, a regionális integrációk fejlődési lépcsőfokainak meghatározása során célszerűbbnek tartom a szabadságok fogalmának alkalmazását.

4.2. Termékek és szolgáltatások

Érdeemes továbbá megjegyezni, hogy Balassa Béla a „tényezők” közül a regionális integrációk alacsonyabb fokán – vámunióig bezárólag – az áruk szabad áramlását emelte ki, azonban több szerző⁶⁷⁸ az árukkal együtt, a szolgáltatásokat is egy csoportként kezeli. Álláspontom szerint mindkét megközelítés helyes, ugyanis „a szolgáltatás olyan tevékenység vagy teljesítmény, amelyet egyik fél nyújt a másiknak, amely alapján véve nem tárgyasult és nem eredményez tulajdonjogot semmi fölött. Előállítása vagy kapcsolódik fizikai termékhez, vagy nem.”⁶⁷⁹ E fogalomból számomra az következik, hogy a szolgáltatás – mivel felek (azaz természetes, vagy jogi személyek) nyújtják másoknak – liberalizációja jogi személy esetén egy kategóriába sorolható a tőke-, természetes személy esetén a munkaerő-, illetve tekintettel arra, hogy fizikai termékhez úgyszintén kapcsolódhat, az áruk szabad áramlásához is.

5. Összefoglalás

Mint ahogyan az 1. számú táblázat is szemlélteti e tanulmányomban bemutatott regionális integráció típusok elsősorban a korábban már említett négy szabadság az áru, a szolgáltatás, a tőke és a munkaerő szabadságfokában térnek el egymástól. A regionális integrációk alsóbb lépcsőfokain a *szabadságok tagállamok közötti áramlásának* a

⁶⁷⁵SAMUELSON, A. Paul – NORDHAUS, D. William: *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2012. (Digitális kiadvány, 2016.) 2012. p. 1., 1.c.)

⁶⁷⁶SIMANOVSKY Zoltán: *Gazdaság, gazdálkodás, gazdasági rendszerek*. In: SOLTH Katalin – SIMANOVSKY Zoltán: *Makroökonómia*. Tri-Mester. Tatabánya, 2001. p. 11.

⁶⁷⁷MADAI Hajnalka: *A vállalat termelési tényezői, erőforrásai és a velük való gazdálkodás. – Információ*. In: APÁTI Ferenc et al.: *Vállalati és ágazati gazdaságtani ismeretek*. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományi Centruma. Debrecen, 2013. (Digitális kiadvány) p. 3., 6.

⁶⁷⁸Pl.: ESZE et al. i. m. 2009. p. 19., PALÁNKAI i. m. 2011. p. 39.

⁶⁷⁹KOTLER, Philip – KELLER, Kevin Lane: *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2012. (Digitális kiadvány, 2016.) p. 5., 13.

megvalósítása az elsődleges gazdaságpolitikai cél. A legalsó szinten (preferenciális övezet) a résztvevők egymás közötti vámok csökkentésével, majd azok eltörlésével (szabadkereskedelmi terület), végezetül harmadik országgal szemben egységes vámok alkalmazásával (vámunió) valósítják meg az áruforgalom, majd a további szabadságok – a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő – határok közötti liberalizációját (közös piac). Ez a szint álláspontom szerint vízvázasztó, hiszen a személyek országok közötti szabad mozgásával a *közös piac biztosít lehetőséget arra, hogy az egyén „állampolgárává” váljon az adott regionális együttműködésnek*, és közvetítésével megvalósuljon az egyéb gazdasági, és nem gazdasági szabadságok liberalizációja is, amely során az együttműködés minőségében új fejlődési szakaszba léphet. A regionális integráció magasabb szintjeinek létrehozásának elsődleges gazdaságpolitikai célja *a mármegvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentése*, és az abból származó előnyök minél magasabb fokon történő kiaknázása. Ennek eszköze lehet a nem vámjellegű korlátok lebontása (egységes piac), a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása (gazdasági unió), közös valuta bevezetése (monetáris unió), illetve a regionális integráció legmagasabb szintjén további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása (politikai unió).

A monetáris unió esetében egy másik cél, az árfolyamstabilitás kiemelését is szükségesnek tartom, ami alapját további altípusok (pl.: eurozóna, külső horgonyvalutát alkalmazó uniók, illetve egyoldalú monetáris unió) is képezhetők. Az Európai Unió által megvalósított monetáris unió tehát nem csak az egyetlen alternatíva, és nem minden esetben társul, vagy épül gazdasági unióra, illetve manifesztálódik közös, és egyetlen valutában.

A négy szabadság liberalizálásán, valamint az árfolyamstabilitáson túl természetesen számos egyéb gazdasági, és nem gazdasági céljai is lehetnek egy adott regionális integrációnak, melyek megvalósítsa további tényezők („ötödik szabadság”) áramlását indukálhatják.

1. táblázat: A regionális integráció fejlődési lépcsőfokainak modellje, a szabadságok áramlásának liberalizációja alapján⁶⁸⁰

Regionális integrációk fejlődési lépcsőfokai		Integrációs célok megvalósításának eszközei	Érintett szabadságok	Integrációs célok
1.	preferenciális övezet	országok közötti vámok csökkentése	áru, (fizikai termékhez kapcsolódó szolgáltatás)	szabadságok tagállamok közötti áramlásának megvalósítása
2.	szabadkereskedelmi terület	tagállamok közötti vámok eltörlése		
3.	vámunió	egységes vámok alkalmazása harmadik országgal szemben		
4.	közös piac	további szabadságok határok közötti áramlásának liberalizációja		
5.	egységes piac	nem vámjellegű korlátok lebontása	áru, szolgáltatás, tőke, munkaerő, egyéb gazdasági és nem gazdasági szabadságok	a már megvalósult szabadságok országhatárok közötti áramlásának további serkentése
6.	gazdasági unió	a nemzeti gazdasági politikák harmonizálása		
7.	monetáris unió	árfolyamstabilitás, és közös valuta bevezetése		
8.	politikai unió	további politikák harmonizálása mellett szupranacionális hatóság felállítása		

⁶⁸⁰BALASSA i. m. 1961. p. 2., illetve ARATÓ et al. i. m. 2009. p. 22., BENCZES i. m. 2011. p. 30., ESZE et al. i. m. 2009. pp. 19-20,22-23., HALMAI i. m. 2014. p. 2., 1., KENGYEL et al. i. m. 2004. p. 144., KUTASI i. m. 2011. p. 31., MÉSZÁROS i. m. 2007. pp. 251-252., PALÁNKAI i. m. 2011. p. 39,52,56., TÓTH szerk. i. m. 2010. p. 7.6.3., WISNIEWSKI i. m. 2008. p. 33,46. alapján saját koncepció

Felhasznált irodalom

- [1] ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: *Európa utazása – Integrációtörténet*. Európáinet. Budapest, Gondolat Kiadó. 2009.
- [2] BALASSA Béla: *The Theory of Economic Integration*. Homewood, Illinois, Richard D. Irwin, Inc. 1961.
- [3] BECK, Ulrich: *Was ist Globalisierung?* Suhrkamp. Frankfurt, 1997.
- [4] BENCZES István: *A regionális monetáris integráció néhány elméleti kérdése*. In: PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. pp. 174-200.
- [5] BILTON, Tony et al.: *Introductory Sociology*. Macmillan. London, 1996.
- [6] CZUCZAI Jenő – FICZERE Lajos (szerk.): *Európa A-tól Z-ig*. Eötvös Lóránd Tudományegyetem. Budapest, 1997.
- [7] CSÁKI György: *Nemzetközi gazdaságtan*. Napvilág Kiadó. Budapest, 2017.
- [8] CSÉFALVAY Zoltán: *Globalizáció 1.0*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, 2004.
- [9] DOLLAR, David: *Globalization, Inequal, and Povertry since 1980*. s.n.: Development Resarch Group, World Bank. 2001.
- [10] ERDŐS Tibor: *Mekkora lehet nálunk a fenntartható gazdasági növekedés üteme?* I-II. rész. In *Közgazdasági szemle*, 2004. (5-6) pp. 389-414., 530-559.
- [11] ESZE Magdolna et al.: *Integrálódó Európa*. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó. Budapest, 2009.
- [12] EURÓPAI BIZOTTSÁG: *Mi az euroövezet?* 2019. (letöltve: 2019. január 7-én) https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/what-euro-area_hu
- [13] HALMAI Péter: *Krízis és növekedés az Európai Unióban*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2014. (Digitális kiadvány, 2016.)
- [14] HELD, David et al.: *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. In *Acta Sociologica* 2000. 1999. 43 (3) pp. 271-273.
- [15] HORVÁTH Jenő: *Az európai integráció története: 1945-2000*. In: BALHÓ András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2003. pp. 67-113.
- [16] INOTAI András: *A működő tőke a világgazdaságban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1989.
- [17] JANOVICS Ákos: *Földünk nagy regionális integrációi*. 2019. (letöltve: 2019. június 12-én) <http://uniospalyazat.uw.hu/Publications/Regions.pdf>
- [18] JUHÁSZ József et al. (szerk.): *Magyar értelmező kéziszótár* 1. kötete. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1992.
- [19] KENGYEL Ákos – PALÁNKAI Tibor: *A gazdasági integráci fejlődési szakaszai. az EU-országok makrogazdasági helyzetének alakulása*. In BALHÓ ANDRÁS (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2004. pp. 141-176.
- [20] KOTLER, Philip – KELLER, Kevin Lane: *Marketingmenedzsment*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2012. (Digitális kiadvány, 2016.)
- [21] KUTASI Gábor: *Monetáris uniók elemei a regionális integrációkban*. In: PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011. pp. 201-216.
- [22] MADAI Hajnalka: *A vállalat termelési tényezői, erőforrásai és a velük való gazdálkodás. – Információ*. In: APÁTI Ferenc et al.: *Vállalati és ágazati gazdaságtani ismeretek*. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományi Centruma. Debrecen, 2013. (Digitális kiadvány)

- [23] MÉSZÁROS Ádám: *Regionális integrációk a világgazdaságban*. In: BLAHÓ András et al.: *Világgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2007. pp. 251-279.
- [24] PALÁNKAI Tibor et al.: *A globális és regionális integráció gazdaságtana*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2011.
- [25] PERROUX, Francosi: *L' Europe sans rivages*. Press Universitaires de France. Paris, 1954.
- [26] SAMUELSON A. Paul – NORDHAUS D. William: *Közgazdaságtan*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2012. (Digitális kiadvány, 2016.)
- [27] SIMAI Mihály: *A globalizáció főbb tendenciái és kérdőjelei a XX. század végén*. In *Tudományos közlemények*, 2000. (1), pp. 9-18.
- [28] SIMAI Mihály: *Globalizáció és regionális együttműködés a XXI. század elején*. In: BALHÓ András (szerk.): *Európai integrációs alapismeretek*. Aula Kiadó. Budapest, 2003. pp. 41-66.
- [29] SIMANOVSKY Zoltán: *Gazdaság, gazdálkodás, gazdasági rendszerek*. In: SOLTH Katalin – SIMANOVSKY Zoltán: *Makroökönómia*. Tri-Mester. Tatabánya, 2001.
- [30] TÓTH József (szerk.): *Világföldrajz*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 2010. (Digitális kiadvány, 2016.)
- [31] WISNIEWSKI Anna: *A gazdasági és monetáris uniós csatlakozás makrogazdasági feltételrendszerének vizsgálata a négy visegrádi ország példáján keresztül*. Budapesti Corvinus Egyetem. Budapest, 2008.
- [32] WOLF, Martin: *Why Globalization Works*. New Haen, Yale University Press. 2005.

*Lektorálta: Szabó Andrea Dr. PhD. tanszékvezető egyetemi docens
Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar
Vám- és Pénzügyőri Tanszék
szabo.andrea@uni-nke.hu*

>>>>